

Evar Saar

Võru instituudi teadur, kes uurib kohanimed

Kust on tulnud Vana Võrumaa külanimed?

Hajatalude ja väikeste külade maastikul Lõuna- ning Lääne-Võrumaal pärineb külanimede enamik inimeste nimedest – kunagistest talupoegade lisanimedest. Põhja-Võrumaa (praeguse Põlvamaa) külad on suuremad ja vanemad. Nende nimed on tekkinud nii ammusel ajal, et kirjalikud allikad seda aega otseselt ei valgusta. Ometi ei sõltu tähenduselt läbipaistva ja hämara materjali suhe Võrumaa külanimedes külade suuruselt ja külaks olemise eest. Ka hiljuti talunimest küla nimeks saanud nimede hulgas leidub palju naaberkeelte isikunimesid ja palju selliseid nimesid, mille päritolu jääbki tundmatuks.

Artikkel põhineb aastatel 2009–2014 Eesti kohanimeraamatu (EKNR) jaoks tehtud uurimistööl ja annab põgusa, tutvustust ning eelreклаami pakkuva ülevaate sellest, mida lähimas tulevikus saab Eesti kohanimeraamatust just ajaloolise Võrumaa külanimede kohta lugeda. Sellel alal uuris Mariko Faster Hargla kihelkonda ja on kirjutanud põhiosa nendest märksõnaartiklitest. Evar Saar uuris ülejäänud seitset vana Võrumaa kihelkonda. Tööd tehti põhiliselt arhiivialikatele ja revisjonide publitseeritud materjalidele toetudes.

Esimene eesmärk oli saada ülevaade asustusajaloost mõisate ja põlis külade (XVI saj allikates külaks peetud üksuste) kaupa. Nimede arengu jälgimine oli kindlamaks aluseks tõlgendusele, mille juures sai kasutada varasemaid piirkondlikke uurimusi (Valdek Pall Põhja-Tartumaast¹, Marja

¹ Pall, Valdek. Põhja-Tartumaa kohanimed. I. Toimetanud M. Norvik. Valgus, Tallinn 1969.

Kallasmaa Saaremaast² ja Hiiumaast³, Jaak Simm Võnnu kihelkonnast⁴), läänemeresoome kohanimedele alast kirjandust, Eesti, Soome, Vene, Saksa, Läti isikunimeraamatuid ja teisi allikaid. Etümoloogiates püüti hoiduda pelgalt sõnavaralistest võrdlustest. Püüti pakkuda vaid selliseid nime päritolu seletusi, mis oleksid vähemalt tõenäolised paigapealse kohanime-süsteemi toimimise vaatevinklist, isegi siis, kui nime tegelikku ajaloolist tagapõhja pole suudetud kindlaks teha.

Vanad külad ja nende sees tekkinud mõisad

Sõltuvalt maastikust leidub ajaloolisel Võrumaal kohti, kus esimestes, 430 aasta tagustes kogu maad katvates revisjonides mainitud külade nimed on enamikus säilinud. Rohkem on siiski kohti, kus kogu vana külanimistu on kadunud ja asendunud XVII–XVIII saj talupoegade lisanimedest (talunimedest) kujunenud külanimedega. Reeglipäraselt on säilinud vanad külanimed lavamaa-maastikel, kus maapind on küllalt tasane, orgudega selgelt liigendatud ja kus juba maastik ise on tinginud orust oruni ulatuvate asustusüksuste piiride selget tajumist. Sellist olukorda esindab kõige selgemalt Põlva kihelkond. Samuti on üldjuhul kadunud hästi liigendatud künklike alade vanad külanimed.⁵ Künklikes kohtades pole kunagi välja kujunenud ühist ribapõldude harimisel põhinevat maakasutussüsteemi, paljude asustusajaloolaste jaoks põhilist küla tunnust.⁶

Võrumaa künklike alade külad, mille nimede alla liigitavad asustust XVI–XVIII saj revisjonid, on siin olnud pigem külakogukonnad. Omaaegsetest vakustest või kubjaskondadest küll väiksemad, on külad koosnenud hajali paiknevatest taludest. Need on vaid nõrgalt kontsentreeritud rohkem põlispõldu ja vähem metsmaad (aletatav maa) sisaldava tuumikala ümber. Maakasutuseks on olnud lapimaa-süsteem, kus ühel talul võis

² Kallasmaa, Marja. Saaremaa kohanimed I. Eesti Keele Instituut, Tallinn 1996.

³ Kallasmaa, Marja. Hiiumaa kohanimed. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn 2010.

⁴ Simm, Jaak. Võnnu kihelkonna asustusala toponüümika. Väitekiri filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tallinn 1973. Käsikiri Eesti Keele Instituudis.

⁵ Saar, Evar. Võrumaa kohanimedele analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis*. 22. Tartu Ülikooli kirjastus, Tartu 2008, lk 56–58.

⁶ Liitoja-Tarkiainen, Ülle. Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu 2000, lk 20.

olla üles haritud maid mitmes kohas külamaa alal. Küla territoorium on olnud üldjuhul ühes tükis, kuid alemaade hõivamises piirideni jõudnud küladel näib olevat tekkinud tütarkülasid veel hõivamata kõnnumaale ka teisel pool naaberkülasid. Varajases arengujärgus on tütarküla olnud ääremaa-hajatalu, mis kiiresti pooldus ja paljunes. Sellist asustuse arengut on nimetatud pesakaupa asustamiseks (*vn гнездовой тип планировки поселения*).

Ka vanad külad Võrumaa künklikel aladel näivad olevat tekkinud ühe suguvõsa maahõive tulemusel. Kokkukuuluvust näitavad keskaegsed külakalmistud, mida võib leida küllalt reeglipäraselt iga XVI–XVIII saj külana mainitud asustusüksuse juurest. Tihedalt levinud *-se, -ste, -tsi* ja *si-lõpulised* külanimed näitavad samuti, et sellise külahõimu üksikut liiget on kunagi saadud kutsuda *ne*-omadussõnalise mikroetnose tähisega, nt *himmanõ⁷, *vilunõ, *karilanõ, *pihonõ jne. Vastavalt siis mitmuslik külanimi: Himmaste, Viluste, Karilatsi, Pihosi. Sellise nn kollektiivsufiksiga kohanimed on olnud rohkem, kui seda on näha tänapäeval, nt Põlva (*Polves, Pölswe*), Peri – *Perrist*, Kanepi – *Kanapieza*, Hurmi kandis *Jerwuste*, Urvaste khk Hargi k – *Vihaste (*Wyasth, Wihhaste*) jne.

Mitmeid vanu külasid on mainitud keskaegsetes läänistamisürikutes (XIV–XVI saj). Sageli on nende küladega seoses juba XVI saj algupoolelt teateid mõisa rajamisest.⁸ Mõis võidi rajada küla tuumikusse, kuid palju sagedamini rajati see küla ääremaaale, mõne suurema hajatalu asemele. Nime võis mõis saada nii külalt kui ka iseendale eelnenud hajatalult. Kuna XVI saj oli mõisapõllu harimine sissetulekuallikana vähem tähtis kui külalt või vakuselt (mitu küla koos) kogutud andam, siis on kõige levinum mõisa nimetamine selle küla nimega, kuhu ta rajati.

Sellised vanast asustuskeskusest pisut kõrvale tekkinud mõisad on tüüpiliselt Urvaste, Sõmerpalu, Vana-Roosa, Piigandi jt. Toodud näiteloendis kaks esimest on nime saanud külalt, kolmas mõisniku perekonnanimest *Rosen*, neljas mõisniku eesnimest *Wiegant* (*Rumpf*). Mõnikord on näha, et mõisa rajamine või ületoomine vana küla tuumikusse on külaasustuse

⁷ Tärn nime ees tähendab nüüd ja edaspidi rekonstruktsiooni. See on nimekuju, sõna või tüvi, mis võis esineda minevikus, kuid mille kohta pole võimalik tegelikest kirjanekutest näidet tuua.

⁸ Ligi, Herbert. Eesti rahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul (1558–1561). Tallinn 1961, lk 353–363.

„laiali pritsinud”, nagu arvatavasti juhtus Valgjärve külaga. XVII saj andmetel on Valgjärve ehk *Walgi* küla paiknenud kahes kitsas harus suhteliselt muutumatuult säilinud naaberkülade haardes. Esmaasustuseks soodne ala Valgjärve lõunakaldal oli mõisaks muudetud.

Põlva khk Koiola küla maid võeti mõisale mitmes järgus: XVI saj lõpus tekkis Vana-Koiola mõis, XVIII saj Pragi ehk Vardja mõis (sama mõisa mõlemad nimed on saadud taludelt, mis üksteise järel mõisasüdameks muudeti). Taludest koosnevat Koiola küla tõrjuti sellega põhja poole, aladele, mis XVI saj oli pigem küla ääremaade üks sopp. 1977. aastal nimetati lõpuks ka küla ise ümber mõisavalla nimega: Pragi küla.

XVIII ja XIX saj maade mõisastamist iseloomustab mõisa rajamine küla (sealhulgas ka talurühmast tekkinud noore küla) asemele. Mõisa eestikeelne nimi saadi kaduvalt või ümber asustatavalt külalt, nt Orava, Loosi, Veriora, Tilsu. Karula mõis tekkis esialgu Karula külas, kuid viidi siis üle kaduva Vihma küla asukohta, jättes nime muutmata.

Taludest tekkinud külad

Võrumaa taludele oli juba XVII saj lõpus iseloomulik poolemaameeste suur arv. Lausa 43,4% taludest oli revisjonikirjas kaks või rohkem pere-meest⁹. Sellised talurühmad arenesid XVIII–XIX saj jooksul väikeste sumbküladena. Peaaegu kuni talude päriseksmüümiseni 1870. aasta paiku olid talust tekkinud sumbkülade elanikud omavahel sugulased. Talud paiknesid liitõuedena, kõigil taludel ei olnud omaette hoonekomplekti: rehi mitme talu peale, üks saun terve küla peale.

Kirjalik traditsioon arenes erinevalt. Rõuges ja Vastseliinas nimetatakse selliseid üksusi dokumentides juba XVIII saj lõpus küladeks. Lääne-Võrumaal säilis talupereks (saksa k *Gesinde*) nimetamine. Suulises kasutuses, millest pärast Eesti iseseisvumist kujunes kirjalik traditsioon, on Lääne-Võrumaal mõisavaldade kaupa suured erinevused. Nt koguteose „Võrumaa” (1926)¹⁰ Urvaste osas on Vaabina vallas küladena nimetatud 15 talurühma, kõrvalolevas Liinamäe vallas mitte ühtegi. Vana-Antsla vald on kasutanud külanimedena viie laiema piirkonna nime. Need piirkonnad

⁹ Liitoja-Tarkiainen, Ülle. Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu 2000, lk 131–133.

¹⁰ Võrumaa: maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toimetused: J. Rumma, A. Tammekann, J. V. Veski. Tartu, Eesti Kirjanduse Selts, 1926, lk 355.

kattuvad vaid osaliselt XVII saj põlisküladega. Kõige paremini säilisid põliskülade nimed ja piirid Räpina ning Põlva kihelkonnas.

Muud tüüpi kohti külanimedeks

Eesti kohanimeraamatus on külanimed esitatud nii, nagu see on kujunenud asustusjaotuse arengus viimase poolsajandi jooksul. Kuigi suurem osa ametlikeks küladeks saanud kohanimed on algupäraselt kas põliskülade, külaks arenenud talurühmade, mõisate või karjamõisate nimed, leidub ka muid keskseid orientiire. Kõrtsinimedest on tekkinud nt sellised külad nagu Soekõrdsi ja Lompka (Rõu¹¹) ning Lindora (Vas). Veskinimedest on tekkinud sellised külanimed nagu Hutita ja Sulbi (Urv), Hilba (Kan), Aarna (Plv), Kurõkivi (Vas). Rahva teadvuses on sageli ka muid kõrtsi- ning veskikohti peetud külanime tekkimise aluseks. Näiteks võib tuua kõrtsikohtade nimed Ihamaru ja Hoboala (Kan), mis tegelikult siiski põhinevad põlistel külanimedel. Sama lugu on veskinimega Jõgehara ehk Jõgara (Kan) – kohalikud peavad praegust külanime veskinimest tuletatuks, aga ürikutele toetudes võib öelda, et tegemist on vana, vahepeal käibelt kadunud külanimega.

Küladeks on saanud areneda ka mõisate metsavahikohad, hilisemad metsnikukohad, saeveskid, metskonnad, nt Nohipalo (Räp), Kurenurme (Urv), Haabsaare ja Koobassaare (Krl). Kui tulid raudteed, hakkas tekkima külanimesid ka raudteejaamade rahvapäraste nimede järgi, nt Lepassaare ja Husari (Vas).

Põliskülade maal korrapäraselt paiknenud popsikülasid leidub Võrumaal lähtuvalt asustuse arengu omapäraselt suhteliselt vähe, ametlikuks külanimeks on saanud veel vähesemad. Tuntuim nimenäide on pilkenimena sündinud Soodoma (Kan), mis oli Erastvere küla (ka Suurküla) popsiküla, niikaua, kui olukord pöördus kunagiste pilkajate vastu. 1977. aasta külade liitmise käigus kehtestati Soodoma küla nimi üle terve piirkonna, mida senini oli kirjalikus kasutuses jagatud talurühmade nimedega väikeküladesse, aga mille rahvapärane kandinimi on jätkuvalt Erastvere. Ametlik külanimi Erastvere jäi teises kohas paiknevale Erastvere mõisa asundusele.

¹¹ Lühendid: Rõu – Rõuge, Vas – Vastseliina, Urv – Urvaste, Kan – Kanepi, Plv – Põlva, Räp – Räpina, Krl – Karula, Har – Hargla.

Võrumaal leidub vähemalt üks külanimi, mis on tekkinud surnuaia nimest: Lüllemäe. Esialgu on see käibinud rööpselt Karula kirikumõisa nime kõrval, kuid XX saj keskel ametlikustatuna on see muutunud koha kõige tunnustatumaks nimeks.

Keelelise päritolu kihistused

Kohalugu on asustusnime keelelise päritolu määramisel ülioluline, sest 1582. aastal olemas olnud küla ja XVII saj keskel talupoja lisanimena käibele tulnud küla nimele ennistähenduse leidmiseks on erinevad raamid. Kui nimi ei põhine läbipaistval või käibelt kadunud maastikusõnal, siis isikunimevariantidest on põlisküla puhul mõeldavad muinasaegsed või vähemalt keskaegsed isikunimed. Talupoja lisanimest pärinemise korral on aluseks omaaegne isikunimevara, mis üldjuhul ongi dateeritav XVI ja XVII sajandiga. Selle aja kohta eesti ja naaberkeelte isikunimeraamatutes leiduv võrdlusmaterjal on siis enamasti sobiv. Muidugi võib ka XVII sajandil ühe talupojapere, ühe talukohaga seonduv lisanimi olla mitu sajandit vanem, miks mitte põhineda isegi ristiusustamise eelsel isikunimel. Võib leida isegi näiteid, kus talupoeg kandis XVI saj lõpus eesnime, mida võib tõlgendada muinasaegseks, aga mida saab ikkagi seostada ka mõne kiriklikku tunnustust omanud eesnimega. 1585. aastal Haanjas elanud *Värstnä küla vardja *Mielech Piepow* võiks tõlgendada vene-slaavipärase ristinime *Meleh* (*Мелех*) kandjaks. Kuid et sama mehe nimest alguse saanud külanimi on Meelaku, võib kõrval ikkagi näha *meel*-algulise muinasnime *Meelakko jätkuvat tuntuust ja kasutamist tollel ajal.

Eesti-läänemeresoome maastikusõnavara

Küllalt suur osa vanadest külanimedest põhineb loodusobjektide keeleliselt läbipaistvatel nimedel: Valgjärve (Kan), Pikkjärve (Krl), Süvahavva 'maastikku löikuv sügav org', Sillapää 'silla+otsa' (Räp), Palometsa 'kõrge liivane metsamaa' (Rõu). Vahel on keeleliselt läbipaistva külanime asendanud talupoja lisanimi: Tsolgo (Plv) – *Süväjärve (1638 *Söha Jerw*, seoses 29 m sügava Mustjärvega usutav tõlgendus); Tilsu (Plv) – *Pikkjärve (1627 *Pitker Kuella*), Rimmi (Urv) – 1386 *Yldemittze*, tähendus kas 'ülemõtsa' või 'ülemitse'.

Loodusnimedel ja maastikusõnadel põhinevates vanades kohanimedes leidub elemente, mis on ennistähenduselt äratuntavad, kuigi

häälikuline seos tänapäevase sõnavaraga pole väga lihtsalt näidatav. Nimeelementi *-hara* näitlikustavad külanimed Soohara (Suuhara, Ráp), Jõgehara (Jõgara, Kan), varem ka ääremaaküla *Ligohara (Urv, 1582 *Ligora*, 1782 *Liggoharra*), Navi küla tütarasustus *Mõtshara (Plv, 1627 *Motzarge*, 1757 *Metzharra*). Lisanduvad mitmed tänapäevased Rápina kohanimed. Täendus 'haru' on selle nimepesa taustal selgelt tajutav.

Tuntud võrumaalik nimeelement on aktiivses sõnavaras hääbunud *ora* 'oja', Harglas Karulas ja Sangastes peamiselt kujul *ura*. Kuigi sõna on liivi keele ja Leivu keelesaare abil rekonstrueeritud kujule *urka (> *urg: ura*), leidub Võrumaa külanimedele vanades kirjapanekutes vaid ilma *g*-ta variante: Veriora (Ráp, 1627 *Wirriorra*, 1782 *Weryura*), Kiviora (Vas, 1638 *Kywiora*). Samas, tugevaastmeline sisseütlev nimest Kiviora – *Kiviorga* – on ka tänapäeval võimalik.

Vaid ühes Võrumaa vanas külanimes sisaldub samuti vooluvett tähistanud sõna *õru*: Väheru. See on kas *Vähe+õru või *Vähk+õru (Krl, 1627 *Weyhero Kuella*). Naabruses Sangastes on see sõna vooluvee terminnimega (oja nimi, mis tähendabki 'oja') andnud vana külanime ja ka vallanime: Öru vald. Selle sõnaga näib olevat seotud *v*-alguline ojanimi *Võro, mis on saanud aluseks Võru mõisa, hiljem ka Võru linna ja maakonna nimele.¹²

Kohanimesid, mille alguses esineb kombinatsioon *vVr-* (*v*-vokaal-*r*) leidub vana Võrumaa nimistus üldse arvukalt. See materjal ootab süstematiseerimist ja põhjalikku analüüsi. Ajalooürikutes väga vahelduvate (ja üksteisest halvasti eristuvate) kirjapiltidega nimed võivad olla andnud alguselemente *viira*, *viro*, *veri*, *võro*, *võrõ*, *varõ*, *vaara*, nendest saadud tuletisi *viirõstu*, *võrõstu*, *varõtõ*, *virss-*, *varss-*, järelkomponenti *-vere* jpm. Kindlasti on esinenud mitmeid erineva tähendusega algsõnu, kuid kohanimistu kontekstis on neid hakatud tajuma lähedastena, seostama ääremaa-asustuse ja alepõllundusega. Ilmekas näide on külanimemaastik Rápina lõunaosas. Võhandu jõe ääres paiknevad suurimad ja ilmselt vanimad põliskülad Süvahavva ja Pääsna. Maahõive teist järku iseloomustavad ühelt poolt läbipaistvad külanimed, nagu Haavapää 'haava+ots' ja Soohara. Teiselt poolt kuuluvadki asustuse laienemise perioodi nimed Vareste ja Vaara (millest omakorda Mõtsavaara ja Jõevaara), Virosi ja Virssküla

¹² Saar, Evar. Võru nime päritolust. – Keel ja Kirjandus 2009, nr 7, lk 535–540. Ernits, Enn. Võro ja onomatopoeetilis-deskriptiivne *vVr*-tüvi. – Keel ja Kirjandus 2009, nr 11, lk 856–862.

(Viluste rööpnimi), Veriora. Näiteks Vareste – kõnekeeles ka Varaste – küla algset nime pole põhjust pidada linnunimetusest saaduks. See pärineb lisanimest, mis ilmus Süvahavval 1592. aastal kujul *Piep Waraz*. Kuid see ei seostu ka sõnaga *varas*, vaid Vaara-lisanimega.

Üks mitmeharuline teema Võrumaa kohanimistuses, mis on ka sõnadena veel elavas keeles olemas, on *kunnu* ja *konnu* nimepesa, mida – nagu ka *ora*-nimesid – on uurinud Mariko Faster.¹³ Tänapäeval tähendab sõna *kond* peamiselt Harglas jõe lamminiitu. Vahel eristatakse konnuna ka lamminiidu kõrgemat osa, kus rohi ei kasva nii hästi kui madalamates kohtades. Neid madalaid kohti kutsutakse siis luhtadeks. Põlvas tähendab sõna *kund* kõlbmatut maad, sellist maad, mida ei harita, ei künta kunagi, kuid kus ei kasva ka mets. Vastseliinas on tähendus nihkunud metsa peale, seal nimetatakse kundudeks just suuremaid metsi, nt Eesti kagupoolseim koht on metsana *Parmu kund*. Vastavalt ka Konnukülä, Konnuvere (Har), Pausakunnu (Rõu). Kohanimedes on lisaks esindatud lähedane sõna *kand*: *kannu*, mille ennistähendus pole rahvale enam teada: Pikakannu (Rõu, Pindi), Kannu (Plv). See sõna on omakorda seotud sõnaga *kand* : *kanna*.¹⁴ Võrumaa tänapäevases kohanimistuses selgeid *kanna*-nimesid ei ole, aga ajalooliselt on ka neid ilmselt leidunud. Vrd nt Kanepi Lauri küla ajalooline nimi *Kannaste (1627 *Kannast*), mis pigem lähtub sõnast *kand* : *kanna* kui kodulinna nimetusest *kana*, ehkki ka viimast võimalust ei tasu kõrvale jätta. Navi küla (Plv) ääremaa-asustus Kanamõtsa võiks küll lähtuda linnunimetusest talupoja lisanimena, aga võimalik on ka lühenenud *n*-iga *kanna*-nimi.

Need nimepesad, mille loetelu siin pole kaugeltki ammendav, on sarnased selle poolest, et nimesid on mitu või lausa palju ja kohanimede keeleline taust on sageli selgitatav nimeobjektide võrdlemise teel. Tegemist on eestipärase kihistusega, mille kohta võib öelda ka läänemeresoomelik. Vahel on nimedes esinevates sõnades ühisosa liivi keelega, vahel põhjapoolsete sugulaskeeltega, nagu soome ja karjala.

Korduvalt on Võrumaa vanade külade nimed saadud ka selliste loodusobjektide nimedest, mille juures võrdlusmaterjal puudub ja mis on

¹³ Faster, Mariko. Võru- ja Setumaa kohanimede determinandid. Magistritöö. Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, eesti keele ajaloo ja murrete õppetool. Käsikiri, Tartu 2005, lk 55–58, 91–96.

¹⁴ Pall, Valdek. Lem't'n'e. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn 1997, lk 41–46.

tõenäoliselt väga vanad, nt Korijärve ja Vagula suurte järvede nimedena, Võuküla Võu kui jõe järgi (Võhandu jõe rööpne nimi). Vaid üksikute nimepesade puhul on tänapäevaks leitud häid võrdlusi kaugemate soome-ugri keeltega. Üks neist on Ahijärvede ja Ähijärvega seonduv, mida on Mordva keelematerjali abil avanud juba Paul Ariste (1937, uustrükk 2010)¹⁵. Uhtjärve külanime andnud Uhtjärv (Urv) on väga hästi võrreldav *uht*-nimeelemendiga laialdasel alal Loode-Venemaal. Irma Mullonen (2002)¹⁶ on veenvalt näidanud, et sellised järve- ja jõenimed seonduvad muistsete liikumisteedega, järved asuvad vooluvete ülemjooksudel, ülemineku-kohtadel ühest vesikonnast teise, mis on samamoodi ka Võrumaa Uhtjärve puhul. Enn Ernits on Eesti kohanimeramatu käsikirjas Tartu-Maarja Uhti külanime puhul leidnud, et kõnealuste laia levikuga nimede aluseks võiks olla sama tüvi, mis sõnas *uhtma*, kus *-ht-* tuleneb uurali keelevormi häälikuühendist *-št-*. Sõna semantika vanade teekonnakohtade juures on olnud ilmselt pisut teistlaadne kui tänapäevane uhtmise ja ärauhumisega seotud tähendus, kuid semantilise seose leitavuses poleks tarvis kahelda.

Rõuge talupoegade lisanimed ja nende keeleline päritolu

Võrumaa kohanimedele maastikusõnavarast pärinevas aluses on laenulist materjali vähe. See on oluline vahe Setomaaga, mille kohanimeses leidub päris palju vene keele maastikusõnavara, nt *Reetskasuu* 'jökese soo', *Modsildõ mõts* 'linaleoaukude mets' jt (vrd Faster 2013)¹⁷. Kui aga heita pilk vanadele isikunimedele, millest on saadud kõige suurem osa tänapäevastest külanimedest, siis on ka Võrumaa mitmekesisete keelekontaktide ala. Näiteks Rõuge kihelkonna külanimeses oleks pingerida järgmine: alamsaksa laennimed, eestikeelne sõnavara, venepärased laennimed, arvatavad muinasaegsed nimed, venekeelne sõnavara, lätipärased nimed, alamsaksa ja saksa sõnavara.

Kõige suurema osa Rõuge laennimedest moodustavad ootuspäraselt läänekristlike eesnimede mugandused. Algnime kõige levinumaid variante

¹⁵ Ariste, Paul. Ahikotus. – Sõnalaenuõbu. Koostanud Peeter Olesk. Eesti mõttelelu 93. Tartu: Ilmamaa 2010, 317–321.

¹⁶ Mullonen, Irma = Муллонен, Ирма. Топонимия Присвирья. Проблемы этноязыкового контактирования. Петрозаводск 2002, 208–214.

¹⁷ Faster, Mariko. Nulgast mäeni. Ülevaade Setomaa nimevarast. – Arvis Kiristaja „Setomaa kohanimed“. – Seto Instituudi Toimetised 1. 2013.

iseloomustab alamsaksapärasus. Vähem levinute ja vähem läbipaistvate kohta ei saa seda kindlalt väita. Mõnd külanime võib vanade eesnimedega siduda ainult oletamisi, ühe variandina võimalikest tõlgendustest. Andsumäe, Hanija, Hannuste, Hansi, Jaanimäe, Jaanipeebu, Haanja (Haani) – **Johannes**; Hindo, Hinu – **Heinrich**; Tinnüste, Handimiku, oletamisi ka Tindi – **Antonius**, Peedo, Petrusõ, Petrakuudi, Jaanipeebu oletamisi ka Piipsemäe – **Peetrus**; Tiidu, Tiri, oletamisi ka Tüütsi – **Dietrich** (*Theoderich*), Ala-Tilga, Mäe-Tilga, Tilgu – **Tiilik**, alamsaksa **Tilke** ehk *Tyliken*; Aabra – **Abraham**, Kaarataudsa – **Karsten** (**Christian**); Kündja (Kündä) – **Günther**; Laossaarõ – **Laos** (**Nikolaus**); Lauri – **Laurentius**; Lutika – **Ludwig**; Matsi – **Matteus**, Märdi, Märdimiku – **Martinus**, Palli – **Balthasar**, Saki – **Sacharias**. Huvitav on külanime *Simmuli* ja sellest vanema lisanime *Simula* päritolu, kus algnimeks on *Simmun* – **Simeon**, aga nime muutnud eeskujuks on *Sammul* – **Samuel** (sellest algnimest nt külanimi *Sammuka*). Nagu näha, on häälikuline varieeritus tohutult suur. Samast kanoonilisest lähtest pärinevaid nimesid peeti juba XVII saj eraldi nimedeks. Christiani alamsaksa mugandunud variandist *Karsten* on tulnud nii *Kaara*-algulised asustusnimed kui veelgi ilmsemalt *Kärstnä*-asustusnimed. Otse Kristjanist on mugandatud aga eesnimed *Kristo* ja *Risto*, viimasest on arvatavasti saadud Resto külanimi Haanjas (1796 *Risto*). Mitmete laennimede algupära vajab veel tõestamist-seostamist. Näiteks Kilomani külanimes võiks esikomponendiks olla lisanimi *Kiilo* (tänapäeval ka perekonnanimi), mille aluseks võiks pakkuda keldi päritolu pühakunime *Kilian*.

Laennimede venepärasus väljendub sageli esmalt kreeka-kirikuslaavi häälikkujus, teiseselt Venemaa ja Valgevene lähialadel levinud häälikkujus. Rõuges on meeste eesnimetraditsiooni väga tugevalt mõjutanud Moskva võimu ja Petseri kloostri misjoni periood u 1560–1581. Siis käibele tulnud eesnimesid on pandud edasi katoliiklikul Poola ajal ja mugandatuna vähemal määral ka hiljem, luterliku Liivimaa oludes. Rõuge külanimesedes on nendest jäädvustunud sellised: Heedu – **Fjodor** (1638 *Föder*), Hotõmäe – **Fotii** (kr *Photios*), Karaski – **Gerassim**, Karba – **Karp**, Kriguli – **Grigori**, Kusma – **Kuzma**, Leoski – *Ljoška* (**Aleksei**, samast nimest Põlva Oleski k), Mikita – **Nikita**, Ortumäe – **Artjom**, Paaburissa – *Fabian+Griša* (**Grigori**), Pausakunnu – *Pavša* (**Pavel**), Sossi – **Sosfen** (kr *Sosthenes*), Tummelka – **Tomil**. Viitina külanime Sadramõtsa ühe tõlgendamisevõimaluse pakub

Haanjas 1796. a mainitud talupoja variantidega nimi *Hindo* (*Sahkari*, *Saddra*) *Juhhan*, selle järgi võiks algnimeks olla *Zahhar*. Haanja külanime Meelaku dokumentaalseks aluseks on venepärane ristinimi *Meleh*, kuid taustal tunnetati ilmselt *meel*-algulist muinasaegset isikunime. Mallika nime üheks tõlgendamisvõimaluseks on ka vene *Malafei* (kr *Malakias*) mugandus.

Vene keelest ja isikunimevarast võib ühe võimaliku variandina leida seletuse ka sellistele Rõuge külanimedele nagu Jugu – slaavi eesnimi *Jugo*, Holopi – *holopp* 'pärisori, ori, poiss', Horoski – *horoški* (mitmus) 'heakesed', Luutsniku – *lutsnik* 'vibumeister, ammumeister'. Holsta nimes võib olla peidetud kas vene sõna *holst* 'lõuend' või saksapärane isikunimi. Plaksi – *plaksa* 'piripill', Pressi – *presnõi* 'mage', Saika – kas *za`ika* 'koku-taja' või *zaika* 'jänku', on lisanimedena tõenäolised, kuid neid võivad olla Rõugesse vahendanud ka lisanimedest saadud venepäraste perekonnanimedede kandjad. Saagri külanime aluseks on kindlasti perekonnanimi *Sagrin*.

Kui vanad laennimed välja arvata, siis keeleliselt saksapärast leidub Rõuge külanimes veidi vähem kui venepärast. Mõisnike nimedest saadud mõisanimedede hulgas on Viitina – *Vietinghoff*, Vana-Roosa – *Rosen* ja Saaluse – *Salis*, saksapärasest isikunimest on saadud ka Krabi (1796 *Krabbenhoff*). Perekonnanime võib kahtlustada ka külanimedele Holdi (vrd *Holt*) ja Kelläri (vrd *Keller*) puhul. Laensõnal põhinevast talupoja lisanimest on saadud külanimed Kabuna – saksa *Kapaun* 'kohikukk', Kokõ, Kokõmäe jt – alamsaksa *kock* 'kokk'. Loogamäe külanime taga näib olevat pigem alamsaksa sõna *slog* 'heinakaar, niit, metsalagendik' kui Riialähedane mõis *Sloka* (sks *Schlock*). Huvitav pooltõlge, ilmselt omaaegne lõunaesti keelde tekkinud termin on külanimes Lüütsepä – *lüütsepp < asks *lüttschmidt*, sama, mis ülemsaksa *Kleinschmidt*, sõna-sõnalt 'väike sepp', sisult aga lukksepp, peentöösepp.

Keeleliselt Läti poole viitavat leidub Rõuge nooremates külanimes üllatavalt vähe. Seda osaliselt seetõttu, et alamsaksa päritolu eesnimevara oli nii lõunaesti kui ka läti keeles ühine. Jäevad üle läti keele sõnadega sarnased lisanimed: Augli – *auglis* 'vili, puuvili'; Naapka (1684 *Nahmka*) – venepärane *-ka*, kuid ehk sisaldab lätipärast tüve *nams* 'suur maja, linnamaja'; Pillardi (lt *Pilnvēderi*) – läti rahvapärases seletuses 'täiskõhuküla', vähemalt teine element *vēders* 'kõht' viitab lisanimest tekkinud

külanime läti päritolule. Läti sõnu sisaldavad külanimed Tsiiruli – *cīrulis* 'lõoke', Vaarkali – *varkalis* 'vasesep', Vakari – *vakars* 'õhtu, lääs'. Lätipärane näib ka külanimi Sormuli. Posti küla vana lätipärane kirjalik nimekuju oli *Oschup*. Näib, et eestlased on seda tõlgendanud eesnime Ossip mugandusena *`Ošpi ja varieerinud mänguliselt arusaadavamale sõnale *Posti*. Nime aluseks võiks olla Lätis korduv kohanimi *Ošupe*, Rõuges võiks seda pidada läti talupojaga kaasa tulnud nimeks. Rauba külanimi ja lisanimi näib põhinevat Lätis asuva mõisa nimel Straupe (sks *Roop*).

Lisanimedest tekkinud Rõuge külanimeses leidub ka sellist keelelist materjali, mida on võimalik pidada vanemaks kui ristiusustamine (alates XIII saj). Tavaliselt on need siis ka nimed, mida võib kohata lisanimedena (harvem eesnimedena) vanimates säilinud dokumentides, mis talupoegade nimesid hulgaliselt loetlevad: 1561. aasta venekeelne külade ja talupoegade loetelu¹⁸, 1582–1592. aasta Poola revisjonid, esimesed rootsiaegsed revisjonid ja vakuraamatud 1625–1638. Nimes Abikülä on säilinud põline lisanimi *Avi, mis läheb tagasi muinasgermaani isikunimele *Ava, Ave, Avi, Avico, Avican, Auwa, Auwe, Auwo*. Ihatsi kuulub läänemeresoome *Iha-alguliste muinasnimede pessa. Rõuge külanimi Kallaste põhineb XVII saj kasutatud eesnimel Kallus (1638 *Kallusz, Kallus*). Selle eesnime kristlikanooniline vaste pole teada, kuid edasist uurimist vääriv kokkupuude on olemas mitmesuguste *kol'o*-alguliste nimedega: Kolo, Kolepi, Koloreino. Kirjapiltidega *Kollo* ja *Koljo* on see olnud laialt levinud lisanimi XVII ja XVIII saj Võrumaal. Võimalik on pärinemine läänemeresoome sõnavarast või germaani nime *Collibertus* mõnest mugandusest. *kol'o*-ga koos uuritava nimepessa peaks Rõuge külanimedest arvama ka Kaloga ja Kaluka.

Väga vanadest isikunimedest pärinemise oletuse võib välja pakkuda ka selliste *m*-alguliste nimede juures nagu Mahtja, Mallika, Meegomäe, Meelaku, Mõõlu. Kindlasti pärineb muinasaegsest isikunimevarast külanimi Vihkla, mis Rõuge lõunaosas on veidi teisenenud, algupärane peaks olema korduv lisanimi-talunimi *Vihkla* (muinasaegne isikunimi *Vihti). Põnev nimepaar on olnud veel XVIII saj eesnimena kasutatud *Toots* ja veidi varem käibelt kadunud *Tauts*. XVII saj kirjapanijad on neid nimesid omavahel ka ära vahetanud, nt Haanja Toodsi küla (1630 *Waigo Tutz*) on 1684. a kirjutatud *Waicku Taus Hans*. Juba Edgar Rajandi (1966) märkis,

¹⁸ Трусманъ Ю. О происхождении псково-печорских полуверцев. – Живая Старина, 7/1. Санкт-Петербург 1897, 39–41.

et kuigi nii Toots kui ka Tauts peaksid olema põhjendatavad alamsaksa pruugiga, kus Theoderichi mugandusest *Teuzo* olid käibel kõikvõimalike vokaalidega teisendid, võis nende nimede populaarsuse tagajaks olla muinaseesti **Tōut(u)* ja selle variandid¹⁹.

Suur osa talupoegade lisanimedest, mis on külanimesid andnud, peaks põhinema ka lihtsalt kohalikul sõnavaral – looma- ja linnunimetused, ise-loomu ja välimusega seostuvad nimetused, ametinimetused. Sellesse malli on ümber tõlgendatud ka teist päritolu nimesid. Arvatavalt algupäraste putukanimetuste *Kirbu* ja *Kuklase* hulka on lisandunud *Lutika* (*Ludwig*) ja *Härmä* 'ämbliku' (*Hermann*). Arvatavalt algupärane *Kahru* 'karu' on esile kutsunud nimekuju *Kähri* 'mägra' kinnistumise, kuigi konkreetsete *Kähri*-nimede kujunemisel on aluseks olnud pigem **Kääri* alamsaksa eesnimest *Gericke*.

Isikunimest kujunenud lisanimede-talunimede-külanimede näitestikuks piisas selles artiklis Rõuge kihelkonnast. Rõugest on Eesti kohanimeraamatu käsikirjas märksõnadeks 330 nime, kaugelt rohkem kui ükskõik millisest teisest Eesti kihelkonnast. Nimede tihedus ja külade väiksus on korrelatsioonis nimede vanusega – Rõuge külanimede keskmine vanus on kindlasti väiksem kui Eesti keskmine. See ei anna veel alust arvata, et need nimed on lihtsamini või ühesemalt tõlgendatavad. Kohanime aluseks olev isikunimi jääb juba väikeselt ajaliselt distantsilt sageli mitmeti tõlgendatavaks. Nime kasutuses võib toimuda häälikulist ümberkujundamist läbipaistvama-arusaadavama sõna poole, millest oli eespool mitu näidet. Teisalt võib ka üritada väita, et XVI saj lainena tulnud ja tasapisi kasutusest ära jäänud vene päritolu eesnimede, eesnimemuganduste kinnistumist kohanimedeks on soodustanud nende läbipaistmatus, häälikuline mitmekesisus ja seeläbi hea sobivus kohtade keeleliseks eristajaks. See kehtib üldse laenulise isikunimevara kohta – mujalt tulnud inimese nimi juurdub talu ja küla nimena hästi. Samal ajal on kohanimedes kasutatav maastikusõnavara traditsiooniline ja äärmiselt lokaalne ning kandub põlvest põlve edasi.

¹⁹ Rajandi, Edgar. Raamat nimedest. Tallinn 1966, lk 165.